

گفت وگو

ناصرحبیبیان

گروه گفت وگو

«شکرشکن شوند همه طوطیان هند/ زین قند پارسی که به بنگاله می رود.» این بیت حافظ شیرازی نشان از گستره زبان فارسی در روزگاری نه چندان دور دارد. روزگاری که زبان فارسی در گستره‌ای وسیع از دهلی تا سمرقند و تا تنگه بُسفر، زبان علم، فرهنگ، سیاست و ادب بود. اما امروز این زبان چه جایگاهی در جهان دارد؟ آیا طعم قند پارسی همچنان فراتر از مرزها چشیده می شود و همان حلاوت پیشین را دارد؟ این زبان در آینده فرهنگی ما چه نقشی خواهد داشت؟ برای پاسخ این پرسش ها، با دکتر بهروز محمودی بختیاری استاد برجسته زبان‌شناسی و عضو هیأت علمی دانشگاه تهران به گفت‌وگو نشستیم. از دکتر بختیاری تاکنون ده‌ها جلد کتاب و صدها مقاله علمی و پژوهشی در حوزه های گوناگون تخصصی و عمدتاً با زمینه پژوهش های فارسی منتشر شده است. اثر اخیرش «راهنمای گویش‌ها و لهجه‌شناسی فارسی» به همراه دکتر علیرضا کورنگی که توسط انتشارات معتبر بین‌المللی اشپرنگر منتشر شده مرجمی مهم برای زبان‌شناسی اجتماعی و فرهنگی، مردم‌شناسی و ایران‌شناسی است.

زبان فارسی در گذشته نفوذ گسترده‌ای در جهان داشت؛ از گسترش آن در هند عصر محمود غزنوی تا رسمی شدن ورود به دوران طلایی اش در دوره اکبر شاه گورکانی. لطفاً ابتدا در این باره توضیح دهید.

زبان فارسی تا اواخر قرن نوزدهم یکی از زبان‌های میانجی (lingua franca) بسیار مهم و کاربردی به شمار می‌رفت. تا پیش از سلطه بریتانیایی‌ها زبان دیوانی و اداری هند، فارسی بود. زبان فارسی در گذشته به‌عنوان زبان معیار منطقه، با آثاری چون فرهنگ‌نامه‌های فارسی و شاعران بزرگی مانند بیدل دهلوی و سبک شعر هندی، جایگاهی ممتاز در شبه‌قاره داشت. اما با ورود کمپانی هند شرقی، بریتانیا سیاست جایگزینی انگلیسی به جای فارسی را آغاز کرد. هرچند در ابتدا خود به یادگیری فارسی پرداختند تا با نجیبگان هند ارتباط بگیرند اما بعدتر آن را از متن جامعه کنار زدند. این سیاست، همراه با نفوذ روس‌های تزاری در آسیای مرکزی، موجب عقب‌نشینی فرهنگ فارسی از بسیاری مناطق شد.

پس به نظرمی‌رسد زبان فارسی، برخلاف انگلیسی از طریق زور و استعمار گسترش نیافت؟!

ایدهاً، زبان فارسی، برخلاف زبان‌های استعماری چون اسپانیایی، پرتغالی یا فرانسوی، هرگز با زور و خشونت بر مردم تحمیل نشد. گسترش آن در هند و دیگر سرزمین‌ها نتیجه تعاملات فرهنگی، ادبی و دیوان‌سالارانه بود، نه سلطه نظامی. وضعیت زبان فارسی با زبان‌های استعماری همچون اسپانیایی، پرتغالی یا فرانسوی در آمریکای لاتین و آفریقا تفاوت بنیادین دارد. در بسیاری از این کشورها، زبان استعمارگر از طریق کشتار انسان‌ها و کردن کلفتی تحمیل شده است.

وضعیت کنونی نفوذ زبان فارسی در جهان چگونه است؟

شهرهایی چون سمرقند و بخارا همچنان به‌عنوان مراکز تاریخی زبان و فرهنگ فارسی شناخته می‌شوند و جمعیت قابل توجهی از فارسی‌زبانان هم در کشورهای حوزه خلیج فارس و آسیای مرکزی به شکل مهاجر در جهان پراکنده‌اند. امروز، بیش از یک میلیون فارسی‌زبان در آمریکای شمالی زندگی می‌کنند که فرصتی تازه برای گسترش این زبان را فراتر از مرزهای ایران فراهم کرده است. در هند و پاکستان هم گرچه به طور جدی گوینده فارسی زبان بومی نیست، اما همچنان علاقه‌مندان زیادی به یادگیری آن وجود دارد. در افغانستان، تاجیکستان و از همه جالب‌تر، در استان سین‌کیانگ چین میلیون‌ها فارسی‌زبان زندگی می‌کنند. در سین‌کیانگ، حدود ۲۵ میلیون نفر با ظاهری چینی اما با هویت تاجیک به فارسی سخن می‌گویند. جالب آن‌که اولین کتاب آموزش فارسی، «منهاج‌القلب»، توسط چینی‌ها نوشته شد. در گذشته گستره تاریخی فارسی از چین تا مدیترانه امتداد داشت؛ آثاری چون «جلیلسان» از فیوزی مُستاری در بوسنی و «شرح سودی بر حافظ» از محمد سودی بوسنوی، گواه این پهنه وسیع‌اند؛ پهنای که روزگاری به فارسی تعلق داشت و امروز در اختیار زبان انگلیسی است. امروز رهبران سیاسی زبان را نشانه قدرت می‌دانند. دونالد ترامپ چندوقت پیش مردم فرانسه را تحقیر کرد و گفت اگر آمریکا نبود اکنون فرانسوی‌ها، آلمانی صحبت می‌کردند. دبیرکل ناتو هم اخیراً گفت: «یا باید ناتو را تقویت کنیم یا روسی یاد بگیریم». این جملات نشان می‌دهد که زبان نه فقط ابزار ارتباط، بلکه نشانه قدرت و سلطه است. گستره جغرافیایی یک زبان، بازتاب‌دهنده قدرت گویندگان آن است. امروزه هر فردی -از کودک تا نابزرگسال- تلاش می‌کند زبان انگلیسی یاد بگیرد؛ مادران خانه‌دار گوشواره می‌فروشدند تا فرزندشان را کلاس زبان بفرستند.

چگونه زبان‌هایی مانند فرانسوی و انگلیسی توانستند جایگزین هژمونی تاریخی زبان فارسی شوند؟

در دوره قاجار، زبان فرانسوی در خاورمیانه زبان نخبگان بود و بسیاری از درباریان، فرزندانشان را برای تحصیل به فرانسه یا بلژیک می‌فرستادند. بسیاری از واژه‌های فرانسوی نیز همان عهد وارد زبان فارسی شد. دانستن زبان فرانسوی نشانه روشنفکری بود. همین زمان بود که آثار مولیر به فارسی ترجمه شد و ترجمه آثار شکسپیر بسیار دیرتر صورت گرفت، چرا که زبان انگلیسی تا پس از جنگ جهانی دوم چندان مطرح نبود. پس از آن بود که زبان انگلیسی برتری یافت و به زبان علم، تجارت و سیاست تبدیل شد.

گفت‌وگو با بهروز بختیاری از جایگاه و گسترش زبان فردوسی و شهریار در آستانه روز ملی شعر و ادب فارسی

آموزشی ویژه برای فارسی‌آموزان خارجی وجود دارد. به گفته یکی از اساتید هندی، در آن زمان دانشجویان زبان فارسی در هند با حمایت سفارت ایران روی واژه‌نامه‌های فارسی، هندی و گجاراتی کار می‌کردند؛ پروژه‌هایی که بیش‌تر با هدف تأمین کمک‌هزینه برای دانشجویان طراحی شده بودند، نه تولید منابع آموزشی ماندگار. پس از انقلاب، مرحوم دکتر پدیده‌ا ثمره مجموعه‌ای با عنوان «آموزش زبان فارسی» (ازفا) تألیف کرد که بعدها به‌عنوان یک مرجع شناخته شد. پس از آن، در دهه ۱۳۷۰، مجموعه نوآورانه «فارسی بیاموزیم» منتشر شد که انقلابی در آموزش زبان فارسی به حساب می‌آید.

دکتر بهروز بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

دکتر بختیاری، استاد زبان فارسی در دانشگاه تهران، در گفت‌وگو با خبرنگار مهر، به بررسی جایگاه و گسترش زبان فارسی در جهان و نقش آن در فرهنگ و سیاست پرداخت.

می‌شود. ایران کشوری چهار فصل با دو مرز دریایی و ظرفیت‌های عظیم فرهنگی است. اگر سیاست‌گذاری مناسبی داشته باشیم، می‌توانیم هم گردشگری را رونق بدهیم و هم زبان فارسی را گسترش دهیم. بگذارید مثالی بزنم: یادگیری زبان ایتالیایی چه سودی دارد؟ شاید بگوییم فقط در ایتالیا کاربرد دارد اما اگر بدانیم نزدیک به ۳۵ درصد میراث معماری جهان در ایتالیاست، معادله فرق خواهد کرد. زبان آلمانی هم فقط به خاطر جمعیتش نیست، بلکه زبان فلسفه و موسیقی است؛ آلمانی زبان گوته و شیلر است. بنابراین در جهان زبان‌هایی رایج می‌شوند و گسترش پیدا می‌کنند که فرهنگ، آموزش، رسانه و هنر قدرتمندی دارند. مثلاً امروز نوجوانان ما بعضاً به یادگیری زبان کره‌ای علاقه‌مند شده‌اند. دلایل هم مشخص است: موسیقی، فیلم و رسانه.

به مدیوم‌های مختلف اشاره کردید؛ مثلاً سریالی مثل «فرندز» Friends در فراگیری زبان انگلیسی در جهان خیلی مؤثر واقع شد و امروز هم فیلم، سریال، اپلیکیشن و آموزش‌های آنلاین نقش بزرگی در یادگیری آن دارند. آیا در حوزه آموزش زبان فارسی، کار عمده‌ای در این قالب‌ها انجام می‌شود؟

کارهایی شده اما کار بزرگی نشده. مثلاً ما اپلیکیشنی مانند Duolingo نداریم که زبان فارسی را به‌صورت گسترده آموزش دهد. چند وب‌سایت هستند مثل دانشگاه نگراس در آستین یا وب‌سایتی که متعلق به کمبریج است اما محدودند و یا بودجه و عشق شخصی استادان ایرانی انجام می‌شوند، بدون حمایت دولتی. اگر بخوایم زبان فارسی را در آزمون‌هایی مانند GCSE یا انگلیس یا SAT در آمریکا بگنجانیم باید اقدام جدی کنیم. در یک اتفاق ارزشمند، هند با بیش از یک میلیارد جمعیت، فارسی را وارد برنامه درسی دبیرستان‌هایش کرده است. اگر فقط درصد کمی از این دانش‌آموزان فارسی بخوانند، میلیون‌ها فارسی‌دان جدید خواهیم داشت. اینها هم آورده فرهنگی دارد، هم قدرت نرم و هم منفعت اقتصادی. اما متأسفانه اهتمام جدی برای آن وجود ندارد.

برای انجام این کار چه نهادهایی باید متولی شوند؟

این کار نیاز به همکاری بین سه نهاد اصلی دارد: «نظام آموزشی» یعنی آموزش و پرورش و آموزش عالی، «نظام رسانه‌ای» شامل رسانه‌های دیداری، شنیداری و مکتوب و «نظام سیاسی» یعنی وزارت خارجه و رازنی‌های فرهنگی و فرهنگ و ارشاد اسلامی. من معلم، فقط می‌توانم کتاب بنویسم. اما این کتاب باید در خارج از کشور معرفی شود که نیازمند حمایت سفارتخانه‌ها، خانه‌های فرهنگ و رازنی‌های متعدد داخلی و بین‌المللی است.

در داخل ایران هم نگرانی‌هایی درباره افت ارتباط نسل جدید با ادبیات و زبان فارسی وجود دارد؛ به نظرمی‌رسد ارتباط و خوانش متون کهن و اصلی زبان فارسی نظیر حافظ، سعدی، مولانا و فردوسی برای نسل جوان کمتر وسخت شده و آنها با بن‌بست‌های پاتر همدلی بیشتری دارند. شما این وضعیت را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

مثالی بزنم: من می‌گویم «اندک اندک جمع مستان می‌رسند» شما ناخودآگاه ادامه‌اش را می‌دانید. چرا چون آن را از طریق آواز استاد شجریان بارها از تلویزیون و رادیو شنیده‌اید. این یعنی رسانه، اثرگذار است. مسأله دیگر رواج بدنبوسی است. مثلاً «کتاب علی» را می‌نویسند «کتابه علی» که اشتباه است. کسره اضافه را باید در جای خودش به‌کار برد، چون معنا را تغییر می‌دهد. واقعیت این است که سطح املا و نگارش دانش‌آموزان و حتی دانش‌جویان ما نگران‌کننده است. دیگر آن نویسندگان برجسته و توانمند گذشته کمتر دیده می‌شوند. متأسفانه، بسیاری از دانشجویان هنگام نوشتن یک نامه اداری، باید ساعت‌ها فکر و تمرین کنند در حالی که نوشتن باید به‌طور طبیعی و آسان برای آنها انجام شود. در همین روزها که چند هفته‌ای از جنگ تحمیلی دوازده روزه گذشته و حسن ملی در کشور به شجک پرنرگی تقویت شده است، بهترین فرصت برای پایه‌گذاری هم احترام به زبان مادری ماست. بهترین راهش هم رسانه است.

خب بپردازیم به دو اثر بخصوص شما که دست کم برای شخص من بسیار قابل توجه بودند، یکی کتابی که چند سال پیش انتشارات روتلج درباره سعدی منتشر کرد و دیگری، اثری تازه درباره گویش‌ها و لهجه‌های فارسی که انتشارات اشپرنگر منتشر کرده است. اگر ممکن است، درباره این دو کتاب هم برای ما بیشتر توضیح دهید.

بسیار ممنوم. کتاب اول که ترجمه عنوانش «گواه نمایی در نظم و نثر سعدی: مطالعه‌ای در سبک‌شناسی پیکره بینا» است، توسط انتشارات روتلج منتشر شده و موضوع اصلی اش سبک‌شناسی سعدی است. ما در سبک‌شناسی شاخه‌ای داریم به نام سبک‌شناسی پیکره‌ای (Corpus Stylistics) که در آن، یکی از مباحث مهم، گواندنامی (Evidentiality) است که حضرت سعدی از این شیوه به‌خوبی استفاده کرده است. مثلاً در گلستان می‌نویسد: «به چشم خویش دیدم در بیابان...» یا «شبی در جزیره کیش مرا به بارگاه خود فراخواند» گاهی هم به شیوه غیرمستقیم می‌گوید: «یکی از بزرگان اهل تمیز حکایت کند...» یا «شنیده‌ام که...» که در این حالت، صحت و سقم گفته را از دوش خودش برمی‌دارد و به منبعی بیرونی ارجاع می‌دهد. کتاب دوم با همکاری من و دکتر کورنگی و توسط ناشر معتبر اشپرنگر منتشر شده است؛ کتاب راهنمای جامع درباره لهجه‌ها و گویش‌های فارسی. چون فارسی ما با یک زبان واحد و یکتواخت مواجه نیستیم. فارسی در اصفهان، مشهد، شیراز، تهران، افغانستان، تاجیکستان و حتی مناطقی از عراق، پاکستان و هند با لهجه‌ها و ویژگی‌های خاصی صحبت می‌شود. این کتاب تلاشی است برای معرفی این تنوع زبانی. این کتاب چاپ سال ۲۰۲۵ است و فکر می‌کنم یکی از مراجع مهم در زمینه گویش‌های زبان فارسی خواهد بود.

